

Adil Hafızanın Işığında, Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu

Altay Cengizer,

İstanbul, Doğan Kitap, 2. bs., 2014, 729 sayfa, ISBN: 978-605-09-2289-9.

Hasip SAYGILI*

Birinci Dünya Harbi'ne Osmanlı Devleti'nin girişi ile ilgili kayda değer bir eser halen Dışişleri Siyaset Planlama Genel Müdürü olan Büyükelçi Altay Cengizer tarafından 2014 yılı sonlarında yayınlanmıştır. Yerleşik kabullerle uzlaşmaya gitmeden kendi doğrularını cesaret ve açıklıkla ifade eden bu eser Mustafa Aksakal'ın *Harb-i Umumi Eşiğinde Osmanlı* adlı ciddi emek mahsulü eseriyle beraber literatürde önemli bir boşluğu doldurmaktadır.

Yazar muhafazakâr, ulusalcı ve sol çevrelerin müşterek olarak olumsuzladığı bir dönemi ve olaylarını sağlam bir bilgi ve muhakeme ile incelemiş ve tutarlı bir monografi ortaya koymuştur. Büyükelçi Cengizer çok farklı görüşlerdeki *İbnül Emin Mahmut Kemal İnal*, *İsmail Hami Danişmend*, *Yusuf Hikmet Bayur*, *Yuluğ Tekin Kurat*, *Şevket Süreyya Aydemir*,

* Doç. Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul, hsaygili@fsm.edu.tr

İlber Ortaylı, Şükrü Hanioglu, Baskın Oran, Fikret Başkaya ve Bingür Sönmez gibi şöhret sahibi kimselerin konuya ilişkin yazdıklarını soğukkanlılıkla eleştirmiş, çok tekrarlandığı için gerçek olduğu neredeyse tartışılmaz hale gelmiş dönemle ilgili kabullerin çoğunun İngiliz ve Rus savaş propagandası ürünü olduğunu da göstermiştir.

Altay Cengizer, Balkan Bozgunu'nun Türkiye'nin artık yok olma noktasına geldiği algısı yaratmasıyla kimsenin yanına yaklaşmak istemediği cüzamlı hasta durumuna düştüğünü tasvir ediyor. Balkan Harbi ile Birinci Dünya Harbi'nin de birbirinin devamı olduğunu, hatta sonuncusunun bu defa ilk ikisinin aksine olduğu yerde tutulamamış ve yayılması engellenememiş Üçüncü Balkan Harbi olarak da görülebileceğini ileri sürüyor. Yaygın yerleşik anlatıya göre Osmanlı Devleti savaşa girdiği için parçalanmış ve batmıştı. Yazara göre ise Birinci Dünya Savaşı'nın çıkış nedeni elbette tek başına Osmanlı topraklarınıninele geçirilmesi değildi. Ancak, Harp çıktığı andan itibaren aynı zamanda doğrudan doğruya Osmanlıların geleceğiyle de ilgili olmuştur. Her şeyden önce, İngiltere de Fransa da Yunanistan, İtalya gibi müstakbel müttefiklerini yanlarına çekebilmek için bunlara Osmanlı topraklarından söz vermekte, İtilâf Bloku'nun iç dengesini bu suretle sağlamaya çalışmaktaydılar. En önemli bir husus da, Alman orduları karşısında Rusya'nın büyük kara gücüne ihtiyaç duyan İngiltere ve Fransa'nın İstanbul ve Boğazları Çarlığa söz vermiş olmalarıydı. Böylece Rusya'nın savaş şevki ayakta tutulabilecek, Polonya'yı dahi zaten topraklarına katmış Çarlık Rusya kendisi için ortadaki tek anlamlı savaş hedefine kavuşturulmuş oluyordu. Cengizer, inandırıcı bir tarzda İtilâf Bloku'nun başta Osmanlı'nın başkenti İstanbul ve Boğazları ele geçirmek üzere daha savaş başlamadan çok önce ciddi hazırlıklar yaptığını göstermiştir.

Eser Türkiye'ye Almanya ile ittifak dışında hiçbir seçenek bırakmayan İngiltere ve diğer İtilâf devletlerinin politikalarının ne kadar katı önyargılarla dolu olduğunun da ciddi kaynaklara dayalı kanıtlarını ortaya koymaktadır. Bu çerçevede daha 1912 Kasımında Winston Churchill meşhur Türk karşıtı eski başbakan Gladstone'u "o büyük adamın" olayların gidişatını "en ince ayrıntılarına kadar olağanüstü bir kesinlikle tahmin etmiş olduğu" için takdir etmiştir. Gladstone'un takdir edilen öngörüsü "Türklerin pıllarını pırtılarını toplayıp Avrupa'dan gitmeleri gerektiği"⁷ şeklindeki önyargısının gerçekleşmesidir (s. 328). Türkler ve diğer Müslüman unsurların Balkan Harbinde ordunun

⁷ Yazarın kısaca alıntıladığı Gladstone'un ifadesinin aslı: "Let the Turks now carry away their abuses in the only possible manner, namely by carrying off themselves. Their Zaptiehs and their Mudirs, their Bimbashis and their Yuzbachis, their Kaimakams and their Pashas, one and all, bag and baggage, shall, I hope, clear out from the province they have desolated and profaned." W. E. Gladstone, *Bulgarian Horrors and the Question of East*, London, 1876, s. 31.

bozguna uğraması üzerine toplu imha ve tecavüzlere maruz kalması ve topraklarından cebren sökülmesini İngiliz Bahriye Nazırı alkışlamaktadır.

Dahası Balkan Harbi'nin ilk safhası sonunda Kıyıköy-Enez hattı gerisine sıkıştırılan Osmanlı Devleti'nin Balkan ülkeleri arasında ganimet paylaşım savaşı çıkınca bundan faydalanarak eski başkenti Edirne'ye girmemesi için İngiltere tarafından kamuoyu önünde ve diplomatik kanallardan ne denli sert bir şekilde tehdit edilmiş olduğu da ortaya konulmuştur. Bilahare, Talat Paşa bu durumu iki devlet arasında dostane ilişkilerin imkânsızlığının kanıtı olarak savaştan sonra Almanya'da bulunduğu İngiliz Avam Kamarası üyesi Aubrey Herbert'e söyleyecektir (s.372).

Balkan Harbi'nden hemen sonra Osmanlı Devleti, İngiltere ve Fransa destekli Rusya'nın baskı ve tehditleriyle Doğu Anadolu'da ıslahat programını kabul etmiştir. Bu çerçevede düzenlenen konferansta Rusya, Osmanlı Devleti'nin temsilci bulundurmasını dahi kabul etmemiştir (s. 551).

Avrupa'da harbin çıkmak üzere olduğu haftalarda ülke güvenliği için ittifak ve andlaşma yapmak isteyen Osmanlı diplomasisine İngiltere'nin Osmanlı Devleti ile herhangi bir ittifak ilişkisine girmeyeceği ve *"herhangi bir konuda garanti de verilmeyeceğini zira bunun İngiltere'nin tarafsızlığına halel getireceği"* cevabı verilmesi de (s. 337) örneklenmektedir.

İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi savunma maksatlı olarak Çanakkale ağzına mayın döşeyen Osmanlı Devleti'ni akılsız davranmakla itham etmiş ve Osmanlı Devleti'nin sonunun gelmiş olacağını söyleyerek tehdit etmiştir (s. 432). Dahası İngiltere Hariciye Nazırı Churchill de 1914 yılı Eylül ayı ortalarında Osmanlı Devleti'nin çevresindeki savaşa karşı savunma tedbirleri alması ve bir ittifak sistemi içinde güvenliğini temine gayret göstermesini *"aşağılık bir şekilde"* hareket etmek olarak değerlendirmiş ve bu kanaat Hariciye Nazırı Sir Edward Grey tarafından da benimsenmiştir (s. 306-307).

Ancak dönemin İngiltere politikası kara vericilerinin Türkiye'ye mezbahaya sürüklenen koyun sürülerinin itaat ve uysallığı ile hiçbir tedbir almadan beklemesi dışında bir tavsiyelerinin olmadığı görülmektedir. Bu kapsamda Goeben zırhlısı Karadeniz'e çıktığı zaman Çanakkale önündeki İngiliz zırhlılarının da Boğaz'dan girerek Boğaz tahkimatını imha etmesine izin verilmesi durumunda Osmanlı idarecilerinin samimiyetlerinin görülmüş olabileceğini söyleyebilmeleri de İtilâf'ın bakış açısını yansıtan bir kanıt olarak ifade edilmiştir (s. 404).

Bu çerçevede belki de İngiltere siyasetinin Türkiye'ye karşı niyetini tüm çıplaklığı ile ortaya koyan, İngiltere Yakındoğu Departmanı Başkanı George Russell Clerk'in 15 Eylül 1914 günkü ifadesidir. Clerk'e göre *"Ya Türkiye bize karşı savaşmak ya da barış zamanı"*

geldiğinde öyle bir bedel ödemek zorunda bırakılacaktır ki savaşıp da yenilmiş olmamız evlâ olurdu demek zorunda kalacaktır.” (s. 329-330). Büyükelçi Cengizer’in bu hacimli eseri İngiltere’nin üst seviye diplomatının ifadelerini diğer kaynaklarca da doğrulamak için yazdığını ileri sürebiliriz. Yazar yukarıdaki ifadelerin sahibi Clerk’in 1926-1933 yıllarında Türkiye’de büyükelçi olarak görev yapmasının İngiltere’nin Türkiye’ye hangi gözle baktığının ipucu olabileceği görüşünü de ifade etmiştir (s. 403).

Eser diğer taraftan Ermeni tehciri konusu ile ilgili Ermeni toplumu liderlerinin seçtikleri radikal yöntemler ve düşmanla işbirliği tercihlerinin de tartışılması gerektiğini savunmaktadır. Ayrıca bugünkü Ermeni söyleminin Türkiye Cumhuriyeti’nin temellerinin meşruiyetten yoksun olduğu tezini savunduğunu göstermektedir. Problemin çözümü için acılar arasında hiyerarşi yapılmaktan vazgeçilmesini Ermeni yanlılarına tavsiye etmektedir. Yazar harp esnasında silahlı Ermeni komitecilerinin düşmanla işbirliği örneklerini verirken tanınmış Ermeni çeteci Karakin Pastırmacıyan’ın Osmanlı Ordusunda subay olan kardeşi Mülazım Vahan Pastırmacıyan’ın Köprüköy muharebelerinde atılganlık gösterip yaralandığını da aktarmıştır (s. 660).

Adil Hafızanın Işığında kamuoyunda pek bilinmeyen dönemle ilgili çok sayıda ilginç bilgiler de sunmaktadır. Mesela kitaptan savaşta İngiliz işbirlikçisi hangi ailenin adının hâlâ Moda’da bir sokağa verildiğini öğrenebilirsiniz. Yine 1917’de Kudüs İngilizlerin eline geçince, Viyana’da kutlamalar yapan müttefiklerimize askeri ataşemizin ne tepki gösterdiğini okumak ilginç bir başka bilgi olması gerekir.

Altay Cengizer’in diplomatik formasyonu ile akademik tarihçiliğini bir araya getirerek yazdığı bu eserin aşağıdaki bazı küçük maddi hatalarının yeni baskılarında giderileceğini ümit ediyoruz.

Mütareke İstanbul’unda işgal ordularının kontrolünde kurulan düzmece mahkemeler marifetiyle Bayazıt Meydanı’nda onlarca kişinin idam edildiği ileri sürülüyor (s. 633). Oysa bahse konu meydanda güdümlü mahkemelerce Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey, Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey, Zor Mutasarrıfı Zeki Bey ile Erzincan tehcir davasından Hafız Abdullah Avni (Hayran Baba) olmak üzere toplam dört kişinin idamı infaz edilmiştir.⁸

Kitapta dönem boyunca İngiliz politikasının Türk karşıtı yoğun propaganda kampanyalarından örnekler verilirken kamuoyunda *mavi kitap* olarak bilinen 1916 tarihli *Armenian Treatments* ana başlıklı yayından önce de daha 1914 yılı sonlarında da bir *beyaz*

⁸ Ferudun Ata, *İşgal İstanbul’unda Tehcir Yargılamaları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2005, s. 160-260.

*kitap*⁹ hazırlayarak Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı'na girişiyle ilgili diplomatik belgelerden sadece kendi işine gelenlerin kamuoyuna yansıtıldığı ifade edilmektedir (s. 632). Dönemin devletlerince sarı kitap, gri kitap, siyah kitap, mavi kitap, beyaz kitap gibi resmi görüşleri yansıtan belge koleksiyonları yayınladıkları bilinmektedir. Bu çerçevede İngiltere daha 19. yüzyıl başlarından itibaren kamuoyuna yönelik açık yayınları çıkarmakta ve bu yayınlar mavi kitaplar olarak tanınmaktadır.¹⁰ Diğer taraftan *beyaz kitap* serileri Kayzer Almanyası tarafından çıkarılmaktadır.¹¹ Bu yüzden İngiltere'nin 1914'te çıkardığı yayının *beyaz kitap* olarak adlandırılması fikrimizce doğru görünmemektedir.¹²

Büyükelçi Kâmuran Gürün'ün Ermeni meselesine dair eserinden kaynaklanan 24 Nisan 1915 tarihinde Ermeni komiteleriyle ilişkili 2345 kişinin tutuklandığı şeklindeki literatürdeki yaygın rivayet incelediğimiz bu eserde de tekrarlanmıştır (s. 652). Tutuklama rakamının 2345 değil 235 olduğu, hatanın merhum Gürün'ün bir belgeyi yanlış aktarmasından kaynaklandığı artık bilinmektedir.

Rus baskısıyla Babıali'nin 1914 Şubat'ın Doğu Anadolu'da fiilen özerklik tanımak zorunda olduğu o dönemin altı vilayeti sayılırken henüz Rus işgalinde bulunan Kars'ın zikredilmesi hatadır (s. 545). Kars yerine Trabzon denilmesi gerekir.

Diğer taraftan Çanakkale harekâtı için ısrarcılığımıza işaret edilen Lord Curzon, anılan dönemde Hindistan Genel Valisi olmayıp kabinede bakandır.¹³

Dizgi hatası ile 1187, 2011 ve 2013 olarak verilen yılların sırasıyla 1908, 1911 ve 1913 olduğu açıktır (s. 623, 535 ve 558). Yine saptırma harekâtı (s. 311), askeri yapılar (s. 345), karşıt (s. 366), pilotaj (s. 498), howitzer topu (s. 413, 527), Elazığ (545). Moskova (s. 554) ve İttihat ve Terakki Kâtib-i Umumisi (s. 567) ifadelerinin sırasıyla aldatma harekâtı, askeri istihkâmlar, mevkidaş, kılavuz kaptanlık, havan topu, Harput, Petersburg ve İttihat ve Terakki kâtib-i mesullerinden olarak yazılması daha isabetli görünebilir.

Bu değerli eserin ilgililer ve akademik çevreler yanında aktif hizmetteki karar vericilerce de bizzat okunmasını temenni ediyoruz. Ancak bunun entelektüel okuryazarlığın ülkemizdeki perişan hali yüzünden pek mümkün olmadığını tahmin etmekteyiz. Bu yüzden yüksek makam sahiplerinin kitabın özü mesabesindeki 14 sayfalık son bölümü okumalarını

⁹ Miscellaneous No. 13 (1914), *Correspondence Respecting Events Leading to the Rupture of Relations with Turkey*, His Majesty's Stationary Office, London, 1914.

¹⁰ Harold Temperley and Lillian M. Penson, *A Century of Diplomatic Blue Books 1814-1914*, Barnes & Noble, Inc., New York, 1966. xvi, 600 s.

¹¹ *Official Diplomatic Documents Relating to the Outbreak of the European War*, The Macmillan Company, Norwood, 1916, s. 551-560.

¹² 1914 tarihli yayın da aynen diğer mavi kitap serilerinin yayıncısı His Majesty's Stationery Office tarafından yayınlanmıştır ve kapak formatı da hemen aynı şekildedir.

¹³ Kitabın muhtelif yerlerinde söz edildiği gibi Hindistan Genel Valisi Lord Hardinge idi. Lord Curzon ise 1899-1905 arasında bu görevdeydi.

diliyoruz. Büyükelçi Cengizer'den bu değerli eserin bazı ayrıntılarını ayıklayarak İngilizce yayınına düşünmesini de dikkatine sunuyoruz.

